

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНО-МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ УЧИТЕЛЯ У ЧЕРНІГІВСЬКОМУ КОЛЕГІУМІ (1700 – 1786 рр.)

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз формування риторичної культури у Чернігівському колегіумі, як домінуючої складової педагогічної дії наставників-учителів, показано вплив риторики на професійну майстерність майбутніх учителів

Ключові слова: педагогічна майстерність, педагогічна підготовка, діяльність-дія, педагогічний досвід.

Постановка проблеми. Історія риторики сягає середини I тис. до н. е. Зародившись у Давній демократичній Греції з суспільної потреби переконувати слухачів живим словом, вона швидко здобула суспільне визнання в єдності з філософією і логосом, виробила свої технології, категорії й закони, стала наукою, моральною й патріотичною, перетворилася на мистецтво слова і засіб здобуття кар'єри громадського діяча, політика, державотворця. Захоплюючи елітні прошарки суспільств, риторика поширилася у просторі й часі на всю Європу. Прикметно, що сповідуючи постулати істинності й ширості, риторика багато набувала, щось утрачала, розквітала в періоди навіть короткого демократизму, національного відродження, Просвітництва і занепадала в періоди тоталітарних режимів, які керували силою влади і зброї, а не засобами переконливого дієвого слова. У перекладі з грецької мови слово "rhetorike" означає "ораторське мистецтво". Отже, можна сказати, що риторика – це наука, яка вивчає ораторське мистецтво, майстерність публічного виступу перед певною аудиторією. Риторика покликана навчити ефективно впливати на аудиторію, відстоювати чи доводити свою точку зору через публічний виступ. Таким чином, риторика – це наука про мистецтво публічного виступу [2, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню означеної проблематики присвячено чимало наукових праць таких відомих науковців, як, В. Бондаренко, Л. Мацько, С. Абрамович, Г. Сагач, І. Зязюн та інші. Вищезгадані дослідники з точки зору релігійного життя безпосередньо характеризують риторичну підготовку на території Чернігівщини. Ми ж намагались прослідкувати генезис розвитку педагогічної освіти через призму риторичної підготовки.

Мета статті: здійснити історико-педагогічний аналіз розвитку риторичної освіти у Чернігівському колегіумі, дослідити її роль в освітньому просторі регіону та України в цілому.

Результати теоретичного дослідження. Опановуючи теоретичний і практичний курси у Чернігівській риторичній школі майбутнім учителям та діячам церкви необхідно:

- засвоїти знання, що складають зміст риторики як науки, усвідомити й запам'ятати систему понять, оволодіти риторичною термінологією;
- вивчити історію та джерела риторики, азів ораторської майстерності, тому що кожен відомий ритор був і майстерним педагогом риторики; уважно ознайомитися зі зразками промов якомога ширшого кола визначних ораторів минувшини й сучасності для того, аби максимально використати їхній досвід;
- оволодіти методом риторичного аналізу текстів різних типів промов, навчитися членувати текст, точно визначати тему, тези, докази, операції, мовні засоби (тропи і фігури), доцільність кожного слова;
- навчитися самому використовуючи свої знання й досвід інших промовців, продукувати тексти різних типів промов з потрібної теми і для різних ситуацій;
- виробити в собі уважне й критичне ставлення до свого мовлення та суспільної мовної практики [10, с. 5].

Варто зазначити: сила мистецтва красного слова – не лише в його миттєвому впливові на слухачів, а й у тому досить тривалому підготовчому процесі, який здійснюється задовго до вимовлення потрібного тексту, водночас завдяки збігові акту словесної творчості й акту сприйняття відбувається безпосереднє співпереживання і співтворчість суб'єкта і об'єкта виховання, а це дає естетичне задоволення як слухачам, так і мовцям. Звідси і впливають виховні та розвивальні завдання, що їх ставлять перед собою педагоги – читці-оратори. "Професійні вміння педагога співвідносяться з характеристиками структури його діяльності-дії, з потребами суспільства, волею, інтересами, інтелектом і установками самої особистості і закріплюються в дії. Відповідно цьому, доцільно здійснювати два підходи у визначенні об'єктивних вимог до особистості майбутнього педагога як мовця, читця, оратора," – відзначала А. Капська. Опанування мистецтва красномовства – це не лише задоволення, а й праця, пов'язана з оволодінням знаннями, вміннями, це праця творча, радісна, але водночас і наполеглива, спрямована на досягнення певного результату, праця, яка потребує зацікавленості, ініціативності, уміння переборювати труднощі, критично ставитися до зробленого. Набуття майбутнім педагогом спеціальних

знань і вмінь не самоціль. Процес оволодіння мистецтвом красномовства має на меті виховування у студентів і школярів творчої активності, прагнення до творчої віддачі одержаних знань і вмінь, до формування потреби в цьому [3, с. 16].

Визначення загальних вимог до особистості вчителя, викладача вищої школи є важливим чинником, який допомагає одночасно конкретизувати його майбутню професіоналізацію. Розкриття й уточнення внутрішньо взаємопов'язаних компонентів, кожному з яких відповідає певна група робочих функцій педагога, дозволяють визначити уміння, які гарантують високий рівень словесної діяльності.

Красномовство – сила, за допомогою якої вдається впливати на світ, змінювати його, реалізуючи власну волю. Без риторики не може обійтися ні проповідник, ні викладач, ні державний діяч. Для майбутніх педагогів риторика стала найважливішим предметом, адже за допомогою неї вчитель міг переконувати шляхом впливу на аудиторію переважно мовною формою [1, с. 5].

Будучи ще гомілетикою (церковною), вітчизняна риторика все більше збагачувалася соціальними мотивами і мусила шукати простіші, доступніші форми вираження змісту проповідей. Найвидатнішими проповідниками і риториками-педагогами означеного періоду були Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іоанікій Галятовський, Антоній Радивиловський. Вони розпочали свою риторичну діяльність у Києво-Могилянській академії [10, с. 69]. Особливою повагою в Україні користувалася грецька міфологія й антична риторика у бароковий період розвитку української культури, коли найхарактернішими її ознаками були пишномовність, урочистість, яскравість образів і прикрас. Поширенню античної міфології та риторики грецького й римського класицизму сприяла і система освіти, яка склалася на той час в Україні. У школах усіх типів вивчалися грецька і латинська мови (грека і латина), риторика, поезика, драма. Поети працювали вчителями, а вчителі мали самі вміти віршувати, складати драми і вимагали цього від учнів. Тому давня українська книжна мова насичена грецькими та латинськими словами й виразами, що несли античну образність [10, с. 71-72].

Формуванню риторично-мовленнєвої підготовки у студентів духовних шкіл Чернігівщини сприяли перфекти. Вони були прототипами перфектів при Києво-Могилянській академії, але якщо в Академії перфекти були на посаді спостерігачів, то в Чернігівському колегіумі вони обов'язково мали володіти риторикою і обіймали не одну посаду, (наприклад, ректор, інспектор та інші). Ректор слідкував за всією навчальною частиною та виховним процесом у Колегіумі, самостійно вів останній і найважливіший предмет у закладі – риторику. Перфект-ритор контролював всю навчальну та виховну частину в духовному закладі [9, с. 273]. Чернігівська риторична школа в XVII – XVIII ст. не тільки посідала чільне місце в освітньому процесі але й була в центрі духовно-культурного процесу краю, що зумовлювалося її високим рівнем, пов'язаністю світоглядних концепцій з актуальними проблемами тогочасного соціального буття та підготовкою педагогічних кадрів. Вагомість впливу тогочасної риторики на учнів духовних закладів освіти посилювалася тим, що вона була складником проповідей священників. Адже творцями Чернігівської риторичної школи виступали високопоставлені церковні діячі, архієпископи, архимандрити, які проповідували самі, як духовні наставники, мали вплив на своїх підлеглих і прищеплювали їм через риторику основні педагогічні навички й прийоми. Твори наставників церкви читало рядове духовенство та несло ці світоглядні ідеї прихожанам і учням.

Отже, риторика як наука повинна була сформувати у майбутніх учителів такі професійні риси і навички:

- саморегулювання власного психічного стану;
- дотримання тактовної поведінки у процесі спілкування зі своїми вихованцями, батьками, колегами;
- відповідати за якість знання й моральні чесноти своїх учнів.

Після проходження риторики і формування в учнів риторично-мовленнєвої підготовки до педагогів ставилися високі вимоги:

- досконале володіння своїм предметом;
- вміння працювати з будь-якими джерелами, написаними різною мовою;
- виявляти творчі здібності у своїй професійній діяльності, а саме – створення підручників, словників, посібників з риторики тощо [8, с. 15].

Помітною постаттю в розвитку риторичної школи в Чернігівському колегіумі став відомий ритор А. Стаховський авторству якого належить праці "Clavisscientiarum", "OratoriaeSybyllae," що з 1708 р. стали єдиними навчальними посібниками для майбутніх учителів [7, с. 281].

Перед тим як перейти до риторики учні Чернігівських духовних шкіл повинні були опанувати правила граматики, бо риторична правильність базувалася на граматичній правильності. Загальна риторика складалася із трьох частин і викладалось у шести відділеннях Колегіуму. Перша частина (deInvention) створювала певні початкові думки майбутнього ратора. Друга частина (deDisposition) виявляла правильний хід думок, тобто судження самих риторів. Третя частина – вираження думок (deElocntione), прививала любов і витонченість учителя-ритора [5, с. 3]. Риторично-мовленнєва підготовка вчителів у духовних школах Чернігівщини базувалася на думці окремого учня, тобто одна думка повинна народжувати іншу, а кожне речення повинне народжувати інше, й так послідовно учні йшли до кінцевої мети – розв'язання проблемних питань, що виносилися на обговорення. Наприклад таке початкове речення: "Все змінюється на землі" мимоволі наштовхує на інше – "А небо незмінне". Саме такими реченнями кожен учень-ритор продовжував один одного, бо відкривати з однієї думки

іншу, шукати щось нове спонукало спудеїв Колегіуму логічно мислити. Це допомагало їм у майбутньому швидко пристосуватися до педагогічної праці, бо не може той спудей, який хоче стати вчителем не вміти складати та виголошувати свої проповіді, адже той хто вміє писати – повинен гарно мислити і залучити своїх слухачів до плідної праці. Саме тому вчитель-ритор повинен був володіти практичною логікою, що виступала базою для його подальшого навчання. М. Кошанський зазначає: "Не поспішай писати, а навчися мислити і відчувати – повнота думок і почуттів знайде спосіб виражатися" [5, с. 8]. З відкриттям Чернігівського колегіуму починають активно викладатися риторичні курси, формується професійна педагогічна риторика. Студенти Колегіуму, які за програмами та рівнем викладання наближались до тогочасних вищих навчальних закладів, діставали ґрунтовну риторичну підготовку, потім, ідучи працювати не тільки священиками, але й учителями шкіл, використовували набуті знання, керувалися відповідними переконаннями у своїх діях [6, с. 129].

Для студентів духовних шкіл Чернігівщини риторика стала "живою" наукою, що готувала до життя, давала "хліб" та проводила риторично-мовленнєву підготовку, допомагаючи сформувати справжнього вчителя-майстра. Кожний ритор читав авторський навчальний курс, що складався з теоретичної частини (лекцій, трактатів) і практичної (диспутацій, діалогів). Дослідники риторики Л. Мацько, В. Бондаренко вказують, що в архівах збереглося 18 таких рукописних риторик. Основу їх склали давньогрецька і давньоримська риторика, візантійська гомілетика (церковне проповідництво Василя Великого, Іоана Златоуста, Григорія Богослова), західноєвропейська риторика Середньовіччя, епохи Відродження, французька, іспанська, польська риторика з помітним впливом барокової культури, зокрема "Риторика" іспанця Ф. Суареса. [10, с. 72]. Допомогли адаптації студентів-риторів духовних закладів освіти Чернігівщини покликані були спеціальні вправи, а саме вправи з дихання, бо професійне дихання – є найважливішим чинником мовленнєвої діяльності-дії вчителя-майстра.

У педагогічному аспекті Чернігівська риторична школа майстерності була спрямована на розвиток продуктивного мислення, мовленнєвої культури й комунікативної компетентності, стала вагомим складовим елементом формування гармонійної особистості. У процесі дослідження літературних джерел виявлено, що володіння риторичною майстерністю високо цінилося не тільки на Чернігівщині, а й у інших регіонах. Учитель завжди мав служити істині, доброті, красі, майстерно володіти ораторським мистецтвом, формувати високу культуру спілкування. Авторитет такого вчителя значною мірою залежав від рівня володіння живим словом, уміння ефективно, переконливо виступати публічно. [6, с. 141].

У курсі риторики, який користувався найбільшою популярністю в Чернігівському колегіумі кожен учитель повинен був підготувати свій курс лекцій, який він надиктовував студентам. Першим підручником, створеним у колегіумі, був курс риторики "Clavisscientiarum" ("Ключ розуміння") 1708 р. Як зауважує О. Травкіна, книгу І. Галятовського "Ключ розуміння" можна вважати першим друкованим підручником з риторики. Вона користувалася неабиякою популярністю, витримала декілька видань і, як правило, використовувалася педагогами у викладанні риторичних курсів де вироблялася риторично-мовленнєва підготовка майбутнього учителя. Саме ці праці, що були створені Чернігівськими риторами, започатковують Чернігівську школу риторики [12, с. 21-22].

Безумовно чернігівська риторична школа утворюється на базі київської школи риторики, однак, після проведеної роботи у Чернігівському колегіумі, виникає ціла плеяда молодих добре навчених педагогів-риторів, а саме: М. Кондратовський, Н. Вишинський, М. Рдаподський, М. Годинський, С. Одиновський, І. Іустініон. Ці педагоги навчалися в Колегіумі і після проходження курсу предметів, здобувши необхідні педагогічні навички і прийоми були прийняті на посаду вчителів-риторів вищого відділення, що підтверджує їхню високу кваліфікацію та готовність до педагогічної діяльності-дії. Майстерне володіння словом у духовних закладах освіти потребувало від майбутнього учителя постійного вдосконалення власних умінь, оскільки словесна творчість – це процес короточасний і його повторення можливе лише тоді, коли педагог зуміє відтворити заново в собі той внутрішній стан, у якому він перебував у хвилини найвищого злету, зафіксувати його в собі за допомогою певних асоціацій, звуків, слів і включити в дію в потрібний момент залежно від педагогічної ситуації чи установки [3, с. 17].

Висновки. Таким чином, Чернігівська риторика мала певні відмінності від інших духовних закладів, що готували педагогічні кадри. Чернігівська риторична школа була неповторною, прогресивною відповідала стремлінням часу. Особливої уваги у духовних закладах Чернігівщини відводилося авторитету ритора, що досягався застосуванням діалогічної техніки мовлення, якій властиві особливості: увага до висловів співрозмовників, аналіз позитивної інформації, наведення доказів, що мають значення для партнера (аудиторії) і впливають з аналізу його висловів, дотримання власних інтересів і визнання за аудиторією права мати свої законні цілі та інтереси. Однією з важливих рис Чернігівської риторики стала доброзичливість – вміння не завдати шкоди аудиторії, спрямованість всіх його пропозицій на її благо [12, с. 42]. Таким чином, діяльність чернігівської риторичної школи стала важливим поступом розвитку професійної майстерності майбутніх учителів, які отримували освіту в духовних закладах та сприяли утвердженню кращих традицій підготовки високорозвиненого, здатного на належному рівні здійснювати педагогічну дію-взаємодію вчителя.

Використані джерела

1. Абрамович С. Риторика / С. Абрамович, М. Чікарькова. – Л.: Світ, 2001. – 240 с.
2. Бондаренко В.В. Риторика: конспект лекцій / В. В. Бондаренко: – Харків: Вид-во ХНАДУ, 2008. – 121 с.
3. Капська А. Й. Педагогіка живого слова : [навч.-метод. посібник] / А.Й. Капська – К.: ІЗМН, 1997. – 140 с.
4. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: / І.А. Зязюн, Г.М. Сагач. – К.: 1997. – 302 с.
5. Кошанский Н. Общая Риторика, Н. Кошанского / Н. Кошанского. – 2-е изд. – Санкт-Петербург : При Императорской Академии Наук, 1830. – 125 с.
6. Кирильчук О. Б. Витоки педагогічної майстерності / О. Б. Кирильчук Збірник наукових праць. Полтава, 2011. – 233 с.
7. Летинский В. Картинка из прошлого / В. Летинский // Черниговские епархиальные известия. (Часть неофициальная). – 1896. – № 8.
8. Лаврінченко О. А. Тенденції розвитку ідеї педагогічної майстерності вчителя: теорія і практика (середина XVI – XX ст.) Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – К. 2009 р. – 36 с.
9. Летинский В. Картинка из прошлого / В. Летинский // Черниговские епархиальные известия. (Часть неофициальная) – 1897 – № 6.
10. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика: Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. – К.: Вища шк., 2006. – 311 с.
11. Романовський О. Г. Риторика: [навч. посіб.] / О. Г. Романовський, Н. В. Серета, О. В. Квасник – Харків: НТУ, 2008. – 160 с.
12. Травкіна О. І. Чернігівський колегіум (1700 – 1786) / О. І. Травкіна. – Чернігів : ДКП РВВ, 2000. – 120 с.

Кравчуку У. М.

**FORMATION OF THE TEACHER'S RHETORICAL SPEAKING CULTURE
IN CHERNIHIV COLLEGIUM (1700 – 1786)**

This article provides historical and pedagogical analysis of forming rhetoric culture in Chernihiv Collegium, as the dominant component of pedagogical master-teachers' activities and shows the influence of rhetoric on the future teachers' professional skills.

The influence of rhetoric on developing of a master teacher is shown. Attention is paid to the nature and specificity of rhetorical eloquence in Chernihiv Collegium .

Rhetoric as the subject in the religious institutions in Chernihiv and development of pedagogical skillfulness in XVIII– XIX centuries are analyzed. The requirements to future teachers, their means and methods of education are determined. The analysis of impact of rhetorical culture on the formation of a true master teacher is defined .

The author focuses on pedagogical culture in religious educational institutions that contributed to the professional development of future teachers. It should be noted that rhetoric contributed to the development of students of pedagogical skills because pedagogy as a subject did not exist in this period in the Collegium .

Particular attention is drawn to the most important components of the future master – teacher's pedagogical skills. In general, a new advanced form of rhetorical training was generated in religious educational institutions of Chernihiv Region in XVIII-XIX centuries.

Key words: pedagogical skills, pedagogical training, activity, teaching experience.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2015 р.